

Espardenyes de cànem

ALBERT JANÉ (Institut d'Estudis Catalans)

Quan jo era petit, com tots els nens del meu estament, anava calçat habitualment amb espadenyes. De sabates en duia solament els dies de festa. I encara. Aleshores, d'espadenyes, que jo recordi, n'hi havia de dues menes: de cànem i d'espart. Les de cànem eren les més bones, és a dir, les que duraven més. També eren, és clar, les més cares. Això feia que sovint no hi havia altre remei que recórrer a les d'espart.

Però he de confessar que no se'm va ocórrer mai de relacionar les dues paraules, *espart* i *espadenya*. Les feia servir totes dues, aquestes paraules, perquè, com totes les que sabia, les havia apreses de sentir-les dir, sense pensar que la segona era un derivat lògic de la primera, talment com *llibreta* deriva de *llibre*, o com *codonyat* deriva de *codony*. I era certament inimaginable que algú hagués tingut la idea de rebutjar la denominació *espadenya* referida a les de cànem, adduint que, si aquella peça de calçat era de cànem i no d'espart, no se'n podia dir *espadenya*.

També recordo, de la meva llunyana infantesa, que una vegada els Reis, excepcionalment generosos, al meu germà li van dur una bicicleta de tres rodes. De fet, ens la van dur a tots dos. Ens en vam fer un tip, el meu germà i jo, de fer voltes a la taula del menjador amb aquella bicicleta! I si algú ens hagués dit que si tenia tres rodes no era adequat de dir-ne *bicicleta*, perquè aquest nom designa un vehicle que només en té dues, ens l'hauríem quedat mirant amb la boca oberta.

El llenguatge, però, és una de les matèries que conviden a fer afirmacions que no compten amb una reflexió prèvia, a pontificar basant-se solament en deduccions pretesament lògiques, és a dir, defectuoses. És obeint a aquesta mena de deduccions que hem sentit més d'un cop qui no admet que es pugui parlar d'aterrar a la Lluna, adduint que *aterrar* deriva de *terra*, que rebutja la designació popular *esperit de vi* per a l'alcohol etílic, amb la raó que avui el solen obtenir d'altres substàncies, i fins i tot que formuli objeccions a l'ús del nom *escuradents*, amb l'argument estrambòtic que n'hi ha molts que els fan servir habitualment amb altres finalitats. I ja no parlem dels casos tan discutits del conyac i del xampany. És ben evident que els qui fan aquestes afirmacions no s'aturen a pensar en les espadenyes de cànem i les bicicletes de tres rodes.

Hi ha, però, molts més exemples de mots, especialment noms, que usem habitualment amb un significat que no corresponen exactament a la realitat de la cosa designada —o de l'acció expressada per un verb. D'una banda, l'economia del llenguatge tendeix a usar una mateixa forma lèxica per a realitats que presenten una certa diferència. De l'altra, en certs casos la realitat pot variar amb el pas dels anys sense que variï la forma lèxica que la designa. La relació següent és, ja no caldria ni dir-ho, totalment incompleta. No és sinó el resultat d'anotar un seguit d'observacions ocasionals.

1) *cuirassa*. És un derivat evident de *cuïro* (o *cuïr*), nom que designa la matèria amb què, primitivament, es feien les cuirasses. Després es van fer de metall, sense que la designació nominal canviés. Dir *cuirassa metàl·lica* és com dir *espadenyes de cànem*.

Hi ha, a més, els *vaixells cuirassats* o, simplement, *cuirassats*, designació que tothom admet bonament sense pensar a rebutjar-la amb la raó que no és precisament amb *cuïro* que van blindats aquests vaixells de guerra.

2) *teulada de pissarra*. El substantiu *teulada* és, sens dubte, un derivat de *teula*, perquè, entre nosaltres, les teulades són generalment de teules. Però també n'hi ha d'altres matèries, com és ara la pissarra. Aquestes teulades solen rebre el nom de *llosat*. Però els qui no coneixen aquesta designació en diuen *teulada de pissarra*, sense que els repugni la contradicció teòrica del significat de cada un dels dos mots. També existeixen *teulades d'uralita*, designació d'unes teulades sense la presència, així mateix, de les teules.

3) *emboscada*. Un mot derivat de *bosc*. Però alguns espais urbans, sense cap presència arbòria, poden ser perfectament l'escenari d'una emboscada.

4) *armari*. Primitivament s'hi devien guardar les armes. Actualment ja es deu tractar d'un cas excepcional. Els qui rebutgen, per exemple, *escuradents* perquè els destinen més aviat a usos diferents dels que indica la designació, tenen un o més armaris a casa, on no guarden, certament, ni pistoles ni revòlvers, ni escopetes ni fusells.

5) *quarantena*. Les quarantenes, en principi, eren de quaranta dies. I d'aquí els ve el nom. Els primers astronautes que van anar a la Lluna, com que no se sabia quina possible llei de contaminació els podia haver afectat, a la tornada es van haver de sotmetre a un període de quarantena, que no arribava pas a quaranta dies —una mica més de la meitat. Però tothom en deia una quarantena, fins i tot els qui tenien l'escrúpul de dir que havien aterrat a la Lluna.

6) *coixinera del pa* (o *d'anar a buscar el pa*). Ja ho sabem, que una coixinera és una «bossa o funda d'un coixí». Però el mateix DIEC, a continuació d'aquesta primera definició, dóna la que hem conegut de tota la vida: «bossa anàloga per a usos domèstics», amb el doble exemple *La coixinera del pa, de les agulles d'estendre*.

Notem, també, un parell de verbs en què observem un fenomen anàleg:

1) *marejar-se* (i *mareig*). Un claríssim derivat de *mar*. I són una legió innombrable els qui un cop o un altre s'hi han efectivament marejat. Però són així mateix nombrosíssims els qui s'han marejat ben marejats en ocasions o escenaris diferents: anant amb avió, amb cotxe, en espais tancats,

pels efectes de l'alcohol, per causes internes... De tot en diem, clarament, *marejar-se*, sense prejudicis etimològics.

- 2) *orientar-se*. Una manera actualment consolidada d'orientar-se és, com se sap, amb l'ús de la brúixola. Però, bàsicament, la brúixola assenyala el nord, no l'orient. Dit altrament: qui es vol orientar, mira en primer lloc de saber on és el nord.

Caldria encara fer referència als noms de certs establiments públics, com *cafè*, o *cerveseria*, que solen oferir serveis o productes que no es redueixen, ni de bon tros, als que, en principi, permet de suposar el títol de l'establiment. I, finalment, hi ha alguns termes gramaticals ben coneguts, com

substantiu, pronom, adverbi o preposició, no sempre usats amb el valor que creiem lògicament deduïble a partir de la seva etimologia o dels seus components. Podríem dir, vorejant la caricatura, que mots com *buidor*, *inexistència* o *forat* són noms substantius com els primers, i que l'últim mot de la frase *Jo anava amb corbata i ell anava sense* és una preposició, a desgrat que la posició que hi ocupa desmenteixi el significat d'aquest terme. En definitiva, es tracta, amb una perspectiva temporal molt diferent, del mateix cas que el de certs cognoms o noms de família: el meu amic Joaquim Fuster es diu així no perquè ell faci de fuster, sinó perquè en feien els seus avantpassats, fa una colla de generacions. ♦

Estar a punt

ALBERT JANÉ (Institut d'Estudis Catalans)

Estàs a punt, rei de Pèrsia?

(Salvador Espriu, *Primera història d'Esther*)

Ja fa uns quants anys, a causa d'un d'aquests mimetismes incontrolables que pertorben l'ús normal de la llengua, la frase verbal *estar a punt*, que no havia conegut mai cap vacil·lació, va començar a veure's progressivament substituïda per *ésser* (o *ser*) *a punt*. Hi hem de veure, certament, una reacció hiperpurista contra l'ús indegut del verb *estar* en lloc del verb *ésser* (o *ser*). Potser sí que arribarà un moment que *estar a punt* acabarà desapareixent del nostre llenguatge, però de moment encara no ens hi resignem. I com que, d'altra banda, ja hi ha qui defensa decididament aquesta innovació, i rebutja la frase tradicional com si fos un barbarisme més, escau de posar en relleu que en el Diccionari General de la Llengua Catalana, de Pompeu Fabra, hem trobat dinou ocurrences de *estar a punt* i cap de la frase concurrent. I creiem que pot ésser útil de transcriure-les totes dinou, tant més que aquesta frase verbal pot presentar alguna lleu diferència en la seva significació que ha servit algun cop d'argument contra el seu ús general. Vet aquí, doncs, els exemples del DGLC:

- 1) Tirar-se endavant recolzant sobre un objecte de manera que el cos faci balança, estigui a punt de donar la balançada (s.v. *abalançar-se*).
- 2) *Acabar de*, estar a punt de, mancar poc per a (s.v. *acabar*).
- 3) *Estar amb l'aigua fins al coll*, trobar-se en un gran destret, estar a

- punt de sucumbir a dificultats econòmiques (s.v. *aigua*).
- 4) Donar senyals d'estar a punt d'esdevenir-se quelcom d'enutjós, desagradable, perillós, etc. (s.v. *amençar*).
- 5) *Estar en avinentesa*, estar a punt, a mà (s.v. *avinentesa*).
- 6) No poder sostenir-se, estar a punt de caure (s.v. *caure*).
- 7) El cafè ja està a punt: ara el colen (s.v. *colar*).
- 8) Que es pot collir, que està a punt de collir (s.v. *collidor*).
- 9) Està a punt de morir: ahir la van combregar (s.v. *combregar*).
- 10) Departament d'un corral per a tenir-hi les cabres quan estan a punt de cabridar (s.v. *corralina*).
- 11) Pensar, creure, presumir; esp. estar a punt d'ocórrer-li a algú (alguna cosa) (s.v. *cuidar*).
- 12) El tren està a punt de sortir: ja han enganxat la màquina (s.v. *enganxar*).
- 13) Va estar a punt de caure a l'abisme: tots ens vam esglaiar (s.v. *esglaiar*).
- 14) *Tenir el peu a l'estrep*, estar a punt de partir (s.v. *estrep*).
- 15) El qui està a punt de casar-se (s.v. *nuvi*).
- 16) Cara que hom fa quan es conté el plor, quan vol fer veure que està a punt de plorar (s.v. *petarrell*).

- 17) Estar a punt de fer una cosa, d'esdevenir-se una cosa (s.v. *punt*).
- 18) Aquest gra està punt de rebentar-se (s.v. *rebentar*).
- 19) Dit de les relacions d'amistat, etc., que estan a punt de rompre's (s.v. *tivant*, per *tibant*).

Òbviament, l'exemple més significatiu és el de l'article *punt* (núm. 17), car no és un simple exemple d'ús sinó la formulació explícita d'una norma.

Els exemples següents són extrets de l'epistolari de Pompeu Fabra¹, dos d'ell mateix i un del seu principal deixeble, l'eminent lingüista Joan Coromines:

- 1) Però la quinta part, la selecta, ¿ja estarà a punt, no al comensarse l'impressió, sino quan les altres quatre parts serán impreses? (P. Fabra, carta núm. 41, p. 143).
- 2) Està a punt de fer cinc anys que vaig arribar a l'Argentina (J. Coromines, carta núm. 374, p. 580).
- 3) Esteu a punt de començar les feines de la comissió de Cultura? (P. Fabra, carta núm. 384, p. 596).

La primera de les dues cartes de Fabra és de l'any 1910, cosa que explica les seves particularitats ortogràfiques i gramaticals. ♦

1. Pompeu Fabra, *Obres completes*, volum 8, Epistolari, a cura de Jordi Manent, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2011.